

SÁGHY MARIANNE: VERSEK ÉS VÉRTANÚK

A római mártírkultusz Damasus pápa korában (366–384)

Peter Brown, a neves amerikai történész magyar tanítványa a jelen műben doktori értekezésének átdolgozott változatát tárja a hazai olvasóközönség elé. A szerző a vértanúk római kultuszának a kialakulása, illetve a kultusz egyházpolitikai és társadalmi szerepének a vizsgálata mellett (12), „a damasusi epitáfiumok kalauzolásával”, mintegy sétára invitálja az „olvasót a holtak földalatti városába, ahol a vértanúk történetének ismertetése és a versek interpretációja során feltárul, hogyan és miért vált a szentkultusz a késő antik Róma »sikertörténetévé«” (13). Munkája „az eddig feltárt eredmények summázatára” tett kísérlet, amely egyben a versek keletkezési körülményeit, megszületésük környezetét (*Sitz im Leben*) is igyekszik feltárni (15–16).

A jobb megértéshez nélkülözhetetlen kortörténeti háttérismeretek birtokában az olvasó szembesül a damasusi epigrammákkal — eredeti, latin szövegükben, valamint magyar fordításban (amely Bartók Gertrudnak és Rihmer Zoltánnak köszönhető) —, és elindulhat az antik Róma keresztény szent helyeinek a 'meglátogatására'. Vállalkozásában hathatósan segítik a könyvet szemléletessé tevő ábrák (155, 185, 189, 266, 287). A tanulmány, az epitáfiumok stílusa és formai jellegzetessége mellett, a „versek társadalmi hátterét, egyházpolitikai üzenetét és teológiai jelentőségét” (249) is tárgyaló fejezettel zárul.

A jól felépített, eredeti gondolkodásról tanúskodó és tudományos igénnyel megírt munka azonban — sajnálatos módon — nem mentes a problémás vagy vitatható kijelentésektől. Ilyen például „a keresztény holokausz” fogalom (274), illetve az az egyáltalán nem meggyőző, de az egész könyvön végighúzó alapgondolat, melynek értelmében a római egyház Damasus korában „kezdt elszakadni a konstantini »császári Egyház« koncepciójától, és elismertette a római Szentszék és a Péter-utód elsőségét (*primatus Petri*) a császárral és a krisztológiai vitákban kimerült keleti egyházakkal” (24). Ennek beszédesen ellentmond az a Konstantinápolyi zsinat (381-ben), amely az új császári fővárost tekintélyben közvetlenül Róma mögé helyezte (3. kánon). Egyébként a

'pápa' és a 'császár' hatalmi koncepciója ugyanabban a római birodalmi vallásban gyökerezik. Ugyanazon múltbeli kulturális talajon állva igyekszik kisajátítani önmagának az egyik a világi, a másik pedig a vallási hatalmat. A császár fizikai holléte dönti el, hogy a Birodalom nyugati, illetve keleti részében melyik szemléletmód válik majd fokozatosan uralkodóvá. Itt tehát nem annyira 'elszakadás'-ról, hanem elsősorban hatalmi- és ideológiai szembenállásról van szó. Talán ezért is lett volna üdvös a kortörténeti ismertetésben jobban visszamenni az időben, legalább a 3. század közepéig.

A történelem beszédesen cáfolja azt a kijelentést is, hogy „a keresztény birodalomban sokkal jobb volt pogánynak lenni, mint a pogány birodalomban kereszténynek” (58). A 4. század vége előtt ugyanis a birodalom politikailag nem tekinthető kereszténynek, a későbbi keresztény államokban pedig nem volt tanácsos 'más'-nak lenni (például pogánynak, vagy történetesen zsidónak).

Ugyancsak vitathatóak azok a megdöbbentő párhuzamok is, amelyek már-már az ideológiai állásfoglalás határát súrolják. Az 1989 utáni posztkommunizmus (79), a kivégzőosztagok és a titkosrendőrség (133–134), a „fanatikus kamikazék” (136, 284), Kádár János és a 301-es parcella (273), valamint 1956 (284) említése csak arra jó, hogy összemossa az egymástól térben és időben távolálló történelmi eseményeket, de semmiképpen nem mozdítja elő azok megértését.

Hiányosságai ellenére, amelyek a tudományos igényű magyar vallástörténeti vitafórumok hiányával is magyarázhatók, Sággy Marianne munkája mindenképpen a hazai kutatáshoz való értékes hozzájárulásnak tekinthető, amelynek értékét növeli a könyv végén található bibliográfia és névmutató. (*Catena. Monográfiák, 3; Hungarus Paulus – Kairosz Kiadó, Budapest, 2003*)

JAKAB ATTILA

TÖRÖK JÓZSEF: A TIZENKETTEDIK SZÁZAD MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETE

Egy újabb hiánypótló mű látott napvilágot a Mikes Kiadó gondozásában, Legeza László szerkesztésében. A „Keresztény századok” című sorozat immáron második kötetének a címe *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete. A*

könyv szerzője Török József, aki a PPKE Hittudományi Karán a Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszék tanszékvezetője. Török professzor legújabb könyvének hiánypótló jellegére mutat rá az a tény, hogy a hazai felsőoktatásban mindeztidáig Hermann Egyed munkája (*A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973) az iránymutató a magyar egyháztörténet tanulmányozásához. Amellett, hogy ez a könyv ma már csak a könyvtárak polcain hozzáférhető, értelemszerűen nem tartalmazza a legújabb kutatási eredményeket.

Az ismert egyház- és liturgiátörténész legújabb könyvében a kereszténység 11. századi eredményeinek rövid összefoglalását követően mindegy 180 oldalon keresztül elevenedik meg előttünk a 12. század „rendkívül színes, nagy személyiségekben, hatalmas tenni akarásban gazdag” és egyben izgalmas világa.

A Könyves Kálmán és III. Béla királyok uralkodása által közrefogott korszak egyik legfontosabb hazai jellemzője — a Bizánc elleni küzdelmek, valamint a vele kötött szövetségeken túl — a szerzetesrendek sokaságának megjelenése és virágzása a Magyar Királyság területén. A már Géza fejedelem idején meglepedett bencések mellett az úgynevezett reformrendek (premontrei, ciszterci) és a lovagrendek is (johanniták, templomosok) megjelentek hazánkban. A premontrei rend magyarországi megjelenése II. István király uralkodásának vége felé tehető; a ciszterci rend, valamint a johanniták és a templomosok pedig II. Géza hívására telepedtek meg hazánkban. Mivel elsősorban „nem szakteológusok és szaktörténészek számára íródik ez a sorozat, hanem az érdeklődő olvasók részére”, ezért a szerző hosszabban ismerteti az egyes szerzetesrendek létrejöttének körülményeit, majd a magyarországi elterjedésükkel kapcsolatban részletesen felsorolja hazai monostoraikat. Az előbb említett célkitűzés jól megvalósul az istentiszteleti étellel foglalkozó fejezetben. Hiszen itt a premontrei és a ciszterci rend liturgiájának, valamint a magyar szentek liturgikus tiszteletének bemutatásán túl az olvasó rövid összefoglalást talál az ereklyetiszteletről és a liturgikus ruhák jelentéstartalmáról is.

Török professzor a könyvében külön fejezetet szentel a század legjelentősebb hazai főpásztorának Lukács esztergomi érseknek, aki több mint két évtizedes főpásztori munkássága alatt öt Árpád-házi királlyal is kapcsolatban állt. Az érsek a magyar, valamint az egyetemes egyház érdekeit mindig az igazság mércéjével mérte, s ettől még börtönbüntetése sem térítette el.

Külön kiemelném a gazdag forrásanyag felhasználását, ami színesebb és érdekesebbé va-

rászolja előttünk a korszakot, közelebb hozza hozzánk a személyeket és az eseményeket egyaránt. A kötetet függelék zárja, mely a 12. század Árpád-házi uralkodóit és családfájukat tartalmazza, továbbá a korszak magyarországi főpapjainak felsorolását egyházmegyei bontásban. A részletes, tíz oldal terjedelmű szakirodalmi tájékoztató mellett, hogy alátámasztja a szerző precíz és tudományos kutatását, segítséget is ad mindazok számára, akik szeretnének jobban megismerkedni a 12. század magyar egyháztörténetével. (*Mikes Kiadó*, Budapest, 2002)

PETRÁS PÉTER

JACQUES LE GOFF: ASSISI SZENT FERENC

Jacques Le Goff, az új francia történészgeneráció, az Annales-kör vezéralakja már 1955-ben és 1962-ben is feltűnést keltett a középkor szellemiségéről, 1982-ben pedig a kereszténység kiteljesedéséről írt könyveivel. 1995-ben jelentette meg a Szent Lajosról, majd 1999-ben az Assisi Szent Ferencről alkotott, hőseit sokrétűen bemutató monográfiáit.

Szent Ferencről írt könyvében elsősorban arra keres választ, hogy hol helyezkedik el Ferenc a 12–13. század fordulójának meghatározó időszakában, amikor egy modern és dinamikus középkor vette kezdetét, a feudális világ megújító és visszahúzó erői között, amikor a társadalom megújulása (amelynek egyik főszereplője volt) és a tradíciók őrzői (akikkel nem szállt szembe) összeütközésbe kerültek egymással, állandó meghasonlást okozva a földön járó ember és a szent között. Úgy ítéli meg, hogy a fellendülő városi és nemesi udvari kultúra fénykorában, amely egyben a szegénység, az alázat és a prédikáció új gyakorlatának korszaka is, lázadó szellemben, de nihilizmus nélkül, óvakodva az eretnokségtől, meghatározó szerepet játszott az új keresztény társadalom apostolává érő, frissen alapított koldulórendek felemelkedésében.

Ferenc, a Krisztust középpontba állító és a vele való azonosulásig jutó újfajta szentség mintaképe, a középkori történelem mindmáig legvonzóbb egyéniségei közé tartozik; nem csupán a vallásban, de az irodalomban, a képzőművészetben és a zenében is kifejeződő természetszemlélet megalkotójának tűnik. Az egyszerűség, az alázat és az átlagos külső benne erkölcsi tekintéllyel, presztízzsel és kivételes kisugárzással párosul, és olyan meghitt őszinteséggel lép elénk, hogy hozzá való viszonyunk egyszerre lehet vele azonosuló s a szentet imádvá tisztelő.

A szerző időrendben haladva ad áttekintést Szent Ferenc életéről, elhelyezve alakját korának történeti, társadalmi és kulturális közegében. Beszél megtéréséről, a vándorprédikálás korszakáról, s főleg ellentmondásos viszonyáról III. Ince pápával, akinek *A világ megvetéséről* szóló pesszimista szellemiségű műve meglehetősen távol áll attól a szeretettől, amelyet Szent Ferenc érez a világ valamennyi teremtménye iránt. Úgy találja, hogy az az újszerűség, amely Ferenc üzenetében, életvitelében és apostoli működésében megnyilvánult, mindenekelőtt kortársaira gyakorolt elementáris hatást, elsősorban a 13. századi ferencesek világára. Le Goff, miközben a lehető legegyszerűbb, legvilágosabb formában mutatja be Szent Ferenc életének és írásainak — alakja értelmezésével szorosan összefüggő — problémáit, mindenképpen arra törekszik, hogy egy igazi, „földönjáró” szentet mutasson be korunk technikai csodák bűvöletében élő, gyakorlatiasan gondolkodó emberének.

Gazdag bibliográfia zárja a kötetet. Tizenkét oldalon Assisi városáról, Ferencről és életének eseményeiről készült festmények lenyomatai teszik még érdekesebbé ezt a rendkívül jelentős munkát. (Ford. Szilágyi András; *Európa Könyvkiadó*, Budapest, 2002)

FRIDECZKY FRIGYES

PRAKFALVI ENDRE: RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOMOK AZ EGYESÍTETT FŐVÁROSBAN

A színvonalas kiadványairól ismert *A mi Budapestünk* sorozat köteteként, a 2003. évi Ünnepi Könyvhétre jelent meg Prakfalvi Endre munkája, amely a magyar főváros számos katolikus temploma közül mutat be huszonhatot. A szerző érdekes és építészeti sokrétű periódust választott: a Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesítésétől napjainkig terjedő időszakban vizsgálja a főváros római katolikus templomépítését. Teljességre természetesen nem törekedhetett, hiszen valamennyi templom bemutatása lényegesen meghaladta volna a sorozat kötetének megszabott terjedelmét. Ugyanakkor jó arányérzékkel sikerült kiválasztania a legfontosabbakat, melyek építészeti stílusuk vagy más értékük révén kiemelten érdekesek.

A kötet lapjain a századforduló idején divatos eklektika mellett megjelenik a szecesszió (Lechner Ödön kőbányai Szent László-plébániatemploma), a Wälder Gyula nevével fémjelzett neobarokk (Villányi úti ciszterci Szent Imre-plébániatemplom), a Lechner Jenő neoklasszicista

tervei szerint épült Rezső téri templom. Részletes leírás olvasható a Szent István-bazilikáról, valamint a dr. Kotsis Iván tervei szerint 1931-re felépült, majd 1951-ben lerombolt városligeti Regnum Marianumról. Építészeti és liturgiai szempontból egyaránt érdekes az 1930-as évek Bauhausban gyökerező, annak modern stílusirányzatát tükröző városmajori Jézus Szíve-plébániatemplom és a pasaréti ferences templom (az előbbi Árkay Aladár és Árkay Bertalan, az utóbbi Rimanóczy Gyula munkája). A könyv felhívja a figyelmet a napjainkra építészeti torzóvá merevedett, és — úgy tűnik — végleg befejezetlen maradt hűvösvölgyi Magyar Szentföld-templomra (Molnár Farkas tervezése) is.

A Kádár-korszak igencsak szűk lehetőségei közötti fővárosi templomépítéseket a Farkasréti temető főbejáratával szemben 1977-ben létesült Mindenszentek-plébániatemplom (Szabó István alkotása) és a Csaba László festette, 1987-ben felszentelt békásmegyeri Boldog Özséb-plébániatemplom jelzi. A meghiúsult budapesti világkiállítás vatikáni pavilonjának szánt, s végül a lágymányosi egyetemi negyed számára 1996-ban mégis felépített Magyar Szentek plébániatemploma (tervező Török Ferenc és Balázs Mihály) már a közelmúlt történéseit idézi.

Az építészeti leírás mellett — amennyire ezt a terjedelmi korlátok lehetővé tették — a szerző igyekszik bemutatni a templombelsőik festészeti, szobrászati és iparművészeti ékességeit. Utóbbiak sorában Róth Miksa festett üvegablakai világszínvonalon mérve is kiemelkedő értéket képviselnek. A kötet olyan elpusztult alkotásokra is utal, melyek a fennmaradt tervek alapján, eredeti helyükön újra elkészíthetők lehetnének (például az Örökimádók templomának néhány színes üvegablaka).

A Magyar Építészeti Múzeumban dolgozó Prakfalvi Endre építészettörténeti felkészültsége és bibliai ismeretei mellett érezhető biztonsággal mozog a római katolikus liturgia szabályai terén. Olvasmányos stílusban megírt munkája így nemcsak művészettörténeti, hanem egyházi szempontból is szakszerű tájékoztatást nyújt.

Az izléses megjelenésű, angol illetve német nyelven is kiadott könyvet forgatva szólni kell Barka Gáborról, akinek művészi színvonalú színes felvételei külön élményt jelentenek. Végeztül egy nem lebecsülendő tény: a kötet magyar nyelvű változata, négyszáz forintos árával valóban mindenki számára elérhető. (*Városháza Kiadó*, Budapest, 2003)

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR 1601 ELŐTTI NYOMTATVÁNYAINAK KATALÓGUSA

Nagy örömmel vettük kezünkbe a régen várt kötetet, amely a Szabó Ervin Könyvtár 15. és 16. századi könyveinek katalógusát tartalmazza. A majdnem két évtizedes munka gyümölcse szemmel láthatóan komoly súllyal fog rendelkezni a hazai régi könyves kutatásban, hiszen a vaskos kötet egyedülálló és izgalmas intézménytörténetet vetít elénk. A hatalmas munka a kötetet szerkesztő Klinda Mária pontosságra való törekvését, állhatatosságát és nem utolsósorban elmélyült ismeretét dicséri. A kötet első abban a reményeink szerinti hosszú sorban, amelyben sorra jelennek meg nagy múltú könyvtáraink minden igényt kielégítő részletes antikva-katalógusai, amelyek nélkül elképzelhetetlen 16. századi könyvkultúránk és olvasmánytörténetünk megértése. Így Klinda Mária kötete úttörő vállalkozás, nem egyszerű katalógusa, bibliográfiai leírása a Szabó Ervin Könyvtárban található ősnymtatványoknak és antikvárnak, hanem egy széles spektrumú tudáshalmaz, amelyet egyaránt boldogan forgat majd művelődés-, művészet-, könyv- és egyháztörténész.

A rövid bevezetőben átfogó ismertetést kapunk a majdnem száz éves, 1904-ben alapított könyvtár történetéről, az elmúlt időszak beszerzéseinek néhány értékesebb darabjáról és a feltárásról, a különgyűjtemény kialakításáról.

A katalógus szerkezete egyedi és minden részletre kiterjedő, ám rövid időn belül elsajátítható a világos struktúrában való keresés. Először a bibliográfiai adatokat közli — szerző, cím, szellemi közreműködők, impresszum, formátum —, majd a részletes és nagyon fontos kollációval folytatódik. Ezt a szakaszt a szakirodalmi hivatkozások zárják le. A régi könyvekkel foglalkozók különösképpen értékelni fogják a kollációt, amely sok esetben segíthet a csonka kötetek azonosításában.

A könyvészeti leírás után a példányleírás következik. A betűvel jelölték a hiányokat, esetleges pótlásokat, javításokat. *B* betűvel a kötésről olvashatunk nagyon fontos információkat, koráról, színéről, díszítéséről és állapotáról kapunk adatokat. Itt érdemes megjegyezni, hogy a kötet végén egy mintaszerű tanulmány áll Rozsondai Marianne tollából, *Történeti könyvkötések a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban* címmel. A szerző részletesen tárgyalja a különböző német gótikus és budai reneszánsz kötések művészettörténeti hátterét. *C* betűnél a provenienciára vonatkozó adatokat kapunk időrendben.

A kézírásos bejegyzések eredeti helyesírással szerepelnek, de találhatunk tulajdonbélyegzőket, exlibriseket, régi jelzeteket. *D* betűvel jelölték a kérdéses kötet említésre méltó egyéb bejegyzéseit, amely a használatra és a szöveg interpretációjára hoznak érdekes példákat. *E* betűvel jelölték a gyűjtőkötethez tartozás jelölését. *F* betűnél találhatóak a példányra vonatkozó irodalmat. A legvégén pedig a könyv mai jelzete szerepel.

A kötetet haszonnal forgathatják az egyháztörténet iránt érdeklődők is. 1926-ban sikerült a könyvtárnak megvásárolni a *Missale Strigoniense* 1491-es brünni példányát (598), amelyhez több 16. században nyomtatott esztergomi misekönyv párosult (600–601). A következő évtizedben még egy értékes ősnymtatvánnyal gazdagodott a vallásos irodalom, a velencei nyomtatású *Legenda sanctorum* (495). A pálos rendhez kapcsolódó kötetek beszerzése is a 30-as években történt, ekkor került a könyvtárba például a rend *misekönyve* 1514-ből (596), vagy az 1540-ben nyomtatott *breviárium* (115). Érdeemes kiemelni két neves pálos szerzetes, Gyöngyösi Gergely rendfőnök és Pesti Gáspár krakkói nyomtatású kolligátumát Ballagi Aladár bibliofil történész hagyatékából, amely eredetileg a csetochowai rendház tulajdonában volt (395 és 648). Ebből az időszakból származó beszerzés az ugyancsak pálos rendfőnök Hadnagy Bálint *Remete Szent Pál* életéről írt meghatározó munkája is, amelyet 1511-ben nyomtattak Velencében (396), s ezenkívül csak egy római példánya ismert még. Említésre méltó továbbá Michael de Hungaria strassburgi prédikációs-kötete 1494-ből (593), amely a következő évszázadban népszerűségnek örvendett. Laskai Osvát ferences szerzetes szentbeszédeinek ősnymtatványai (665) vagy a szintén ferences szerzetes Temesvári Pelbárt munkája (694) e bibliotéka ékességei.

Egy jó katalógus elképzelhetetlen pontos, részletes, s több szempontú keresést is lehetővé tevő mutatók nélkül. Klinda Mária könyve ebben a szolgáltatásban is példamutató. Természetesen megjelöljük a nyomdahelyek, nyomdászok és kiadók mutatóját, kapunk egy időrendi mutatót, egy nyelvi, tulajdonosi, ex libris-mutatót és konkordanciát a fontosnak tartott bibliográfiaikról. A katalógus útmutatója angolul is megtalálható. Mindent összevetve Klinda Mária kiváló munkáját egyaránt haszonnal forgathatják a régi könyvek szerelmesei és a könyves szakma szakértői. (*Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár — Országos Széchényi Könyvtár*, Budapest, 2001)

FARKAS GÁBOR